

עימות בין ליבת הצרכים הלאומיים החיוניים של ישראל ומצרים

חשיבותה המכרעת של המלחמה המתמשכת הזו, על שלוש מערכותיה וסיומה בחוזה השלום, נובעת ממה שעמד בה למבחן. מדובר על הרבה מעבר לממד הטריטוריאלי – גורלם של השטחים שנכבשו ב-1967 – ואפילו מעבר למהותו הדו-צדדית של ההסדר שסיים אותה ב-1979. מבחינת ישראל מדובר במאבק שהשלכותיו קיומיות; מבחינת מצרים מדובר במאבק על ייעודה ועל מעמדה באזור ובמערכת הבינלאומית, במובן מסוים אפילו על זהותה. משני עברי המתרחש הייתה כבר באותם ימים הכרה עמוקה בדבר חשיבותו ארוכת הטווח והרת הגורל של המאבק, גם כאשר יעדיו לא הוגדרו בהכרח במונחים המפורשים והמחודדים המשמשים את הדיון הנוכחי.

חרדותיה ויעדיה של ישראל

הסיוט האולטימטיבי של היישוב היהודי ומדינת ישראל מראשיתם היה עלייתו של גורם שיצליח, במנהיגותו הסוחפת וביכולתו להסעיר את רגשותיהם של ערבים ומוסלמים באשר הם, לגייס את משאביהן האדירים של ארצות ערב וההינטרלנד האסלאמי נגד המפעל הציוני והמדינה שהקים. מדובר במשאבי עתק – אנושיים, כלכליים, אסטרטגיים ופוליטיים – שהיהודים במולדתם ההיסטורית לא יוכלו לעמוד לאורך זמן בפגיעהם. אפילו יתמיד קיומה של המדינה, הרי אם תיאלץ, בשל עצימות המאבק נגדה והתמדתו, להקדיש את כל אונה להישרדות, היא לא תוכל להפנות את משאביה לאפיק הקונסטרוקטיבי שהוא טעם חייה. מדובר לא רק בנוקי העימות הישיר נגד ישראל אלא גם בהשלכות ההפניה של משאבי העתק

הללו לזירה הבינלאומית, באופן הכופה על המעצמה המעניקה גיבוי ליהודים ולמדינתם לאמץ מדיניות בלתי ידידותית כלפי המפעל הציוני וישראל.

בהיסטוריה הציונית התממש הסיוט הזה ב־1939, כאשר ההד בעולם הערבי והמוסלמי למאבק נגד היישוב היהודי גויס בהצלחה ללחצים על בריטניה. הלחצים הללו הצליחו לדחוק את המעצמה החשובה ביותר באזור, ששלטה גם בארץ, למדיניות אנטי־ציונית ב־ספר הלבן של 1939. לולא איכדה בריטניה את מעמדה האימפריאלי במלחמת העולם השנייה, היה המפנה הזה עלול לסכל את המפעל הציוני בארץ מעיקרו. בסוף שנות ה־40 של המאה הקודמת הצליחו מודעות עמוקה לסכנה הזו ואסטרטגיה נועזת של דוד בן־גוריון לחלץ את ישראל בשעת האמת הלאומית משתי סכנות קיומיות הכרוכות זו בזו: שותפות אסטרטגית עם המלך העבר־ירדני עבדאללה, באמצעות הסכמה לחלוקת הארץ, פיצלה את מחנה האויב בעת פלישת הצבאות הערביים במאי 1948. הימנעות ממיצוי העליונות הצבאית של צה"ל ב"שחרור כל ארץ ישראל המערבית" במאוס 1949 הצילה את העתיד הציוני מהקמת מדינה יהודית בעלת רוב ערבי.

מייד אחרי הניצחון המרשים במלחמת העצמאות, שהושג בזכות הפיצול הזה, נתן בן־גוריון ביטוי מחודד לחרדה הקיומית של המפעל הציוני בסביבה עוינת, תוך מודעות עמוקה לשורשים ההיסטוריים והתודעתיים העשויים להצמיח מנהיגות ערבית ואסלאמית כריזמטית, שתאחד את אויביה של ישראל.

ויש אולי סיכויים לשלום קבע, ואף־על־פי־כן – הביטחון נשאר, כמקודם, הדאגה הגדולה והחמורה של מדינת־ישראל. עובדות־יסוד היסטוריות אינן משתנות ע"י ניצחונות זמניים או ע"י בריתות בינלאומיות. זוהי עובדת־יסוד היסטורית, שאנו אומה קטנה, מוקפת ים ערבי. וגם אם יגדל מספרנו ויוכפל ויושלש – גם אז נהיה מיעוט קטן לעומת עשרות המיליונים הערבים, התופסים את כל שטח חלקי־העולם־הזה, מהרי הטברוס ועד האוקינוס האטלנטי. ואנו צריכים לזכור שבמאה השביעית היה העם הערבי קומץ של שבטים פראים מפורדים ומפוזרים, שהעולם לא ידע כמעט על קיומם, ולא היה להם שום ערך תרבותי

ופוליטי, ופתאום קם "נביא" ויפח רוח חדשה בשבטים אלה, ליכד אותם, ובמשך זמן קצר כמה אחת האימפריות העולמיות הגדולות ביותר, האימפריה הערבית, שהתפשטה על שלושת חלקי-תבל, והיא ביצעה דבר אשר לא ביצעה לפניו ולאחריה שום אימפריה אחרת – היא הנחילה לא רק דתה ותרבותה, אלא גם לשונה להמון עמים באפריקה ובאסיה, אשר מעולם לא היה להם שום מגע עם הלשון הערבית ולא עם הגזע הערבי.²

האיום החמור ביותר בתולדות ישראל מצד גיוס כלל המשאבים הערבים למאבק נגדה הופיע, כפי שחשש בן-גוריון, עם תנועתו המשיחית של גמאל עבד אל-נאצר באמצע שנות ה-50 וליווה אותה במשך כרבע מאה. אישיות המיוחדת, חשיבותה של המדינה שבראשה עמד והנסיכות האזוריות והבינלאומיות של אותם ימים קירבו את האיום הפוטנציאלי הזה לכדי מימוש בשנות ה-60 וה-70. בתהליך שיתואר כאן בהרחבה ניצבה ישראל בשלושה עימותים צבאיים ובמערכה מדינית כבדה מול מכלול משאבים אזורי עצום – פוליטי, כלכלי, וצבאי – גם בחייו של נאצר וגם במלחמת יום הכיפורים, אחרי מותו. אף שהמשאבים לא גויסו במלואם, הרי עצם התמשכות הלחץ הכלל-ערבי עת ארוכה ועצם החשש מפני התמדתו ההיסטורית הטילו עול קשה על ההווה וצל כבד על התקוות לעתיד.

הדרך היחידה להיחלץ ממעמסת ההווה ומחרדת העתיד בתחום קריטי זה הייתה לשבור את כושר העמידה של מצרים ולכפות עליה הסתלקות ממאפייני המנהיגות שהיו מקובלים על העולם הערבי באותה עת. לישראל אין בעיה עקרונית עם מעמדה המוביל של מצרים, בתוקף מאפייניה הייחודיים. מאז 1979 יש לה אפילו עניין חשוב בהעצמתו, בהיותה של מצרים עוגן היציבות והאחריות החשוב ביותר באזור. האיום על ישראל עד שנות ה-70 נבע מההנחה המצרית והערבית שהמנהיגות נבחנת, בקהיר ובאזור, בהובלת המאבק הכלל-ערבי נגד המדינה היהודית. כדי להבטיח את עתידה הייתה

2 דוד בן-גוריון, "מדינת ישראל והתנועה הציונית", דברים בפתחת ישיבת הוועד-הפועל הציוני בירושלים, ו' באייר תש"ט, 5 במאי 1949, חזון ודרך, כרך ראשון, עם עובד, 1962, עמ' 119-133.

ישראל חייבת לכפות על מצרים את ההכרה שסוג המנהיגות הזה יוביל לחורבנה המעמיק והמתמשך. זה מה שעמד למבחן במה שראוי לראות, כאמור, כמלחמה אחת בת קרוב לשבע שנים ושלוש מערכות גדולות. חסנין הייכל היטיב להבין את היעד האסטרטגי של ישראל:

ישראל המשיכה באותו קו, שהונח על ידי האימפריאליזם, והוא שיש להתרכז במצרים כדי לבדדה מן האומה הערבית, או להכניס ייאוש בלב האומה הערבית כדי להרחיקה ממצרים. ישראל ניסתה בכל האמצעים, עוד לפני מלחמת יוני 1967, לפני מערכת סיני ב-1956 ולפני מלחמת פלסטין משנת 1948 ואפילו עד עצם היום הזה, לבדוד את מצרים מיתר המדינות על ידי הפיתוי של החזרת כל אדמותיה שאותן איבדה בשנת 1967, ובלבד שתרחק מיתר המדינות. אך מצרים דחתה זאת בתקיפות מכובדת יותר ובטוחה יותר.

ישראל חוזרת שוב על ניסיונה נגד מצרים בפנותה הפעם אל האומה הערבית ובנצלה את תוצאות מלחמת יוני 1967 כדי לשכנע את יתר מדינות ערב שמצרים לא יכלה בעבר ואף לא תוכל בעתיד [לנצח]. על כן מתרכזת ישראל בפעילות נגד הצבא המצרי – דבר שקדמה לו תעמולה אימפריאליסטית. ברם, האומה הערבית דחתה ניסיון זה מצד ישראל, כפי שדחתה ניסיון כזה בעבר מצד האימפריאליזם, משום שהוצאת מצרים מן המערכה פירושה שלא תהיה יותר מערכה, וזאת בשל הסיבה הפשוטה והיא שמצרים מהווה 35% מכלל הכוח הערבי (יותר מ-30 מיליון מצרים מתוך פחות מ-100 מיליון ערבים) ו-60% מהכוח הערבי הסובב את ישראל במישורין, המסוגל ליטול חלק במערכה.³

מצוקות הערבים והמענה המשיחי של מצרים הנאצרית

מן העבר המצרי של המתרס מתחברת המשמעות של המאבק עם ישראל למצוקתם של הערבים בעת החדשה. בחירתה של מצרים בזיקה למרכיב הערבי כמגדיר העיקרי של זהותה הלאומית לא

3 חסנין הייכל, "מאזן האימה והביטחון", אל-אהראם, 4 באפריל 1969. ראו המאמר בשלמותו בנספח 2, עמודים 215–236.

הייתה מובנת מאליה, אך משהוכרעה השאלה הזו ומוסדה בשנות ה-40 של המאה הקודמת, התמקד כל דיון רציני בייעודה בזיקה זו. מחקר שברק לעומקה את התגבשות הזהות הלאומית הזו במחצית הראשונה של המאה ה-20 מצא ששאלת העימות בין היישוב היהודי לפלסטינים הוצבה מאז שנות ה-30 במוקד פעילותם הפאן-ערבית של ארגונים, תנועות, גופים, מפלגות ואישים במצרים, והפכה כבר אז ל"אבן הבוחן העיקרית להזדהותם עם התנועה הלאומית הכלל-ערבית".⁴

לערבים (כמו גם ליהודים) מודעות מחודדת לעברם ותחושה של זיקה עמוקה בין אירועי ההווה לבין מורשתם. במפגש עם המערב התרבותי מאז סוף המאה ה-18 התנגשה התפיסה העצמית שלהם, כמי שנועדו בתוקף הישגיהם ההיסטוריים לעוצמה ולגדולה, עם המודעות המצטברת והמעמיקה לרפיונם ולכשליהם בהתמודדות עם אתגרי המודרנה. ההיסטוריון ברנרד לואיס היטיב לאפיין את המצוקה:

מה השתבש? זה זמן רב עולה שאלה זו בפי אנשים בעולם המוסלמי, במיוחד במזרח התיכון, אך גם מחוצה לו [...] ברור שאין לטעות בהתייחסות הקשה, בתחושת הבהילות הגוברת, ולאחרונה בזעם השוצף, הנלווה הן לשאלה והן לתשובות עליה. [...] במהלך המאה העשרים התברר שוב ושוב, במזרח התיכון ולמעשה בכל ארצות האסלאם, שהדברים אכן השתבשו באורח חמור. לעומת יריבו מזה אלף שנה, עולם הנצרות, היה האסלאם לעולם עני, חלש ונבער מדעת. במהלך המאות התשע-עשרה והעשרים, עליונותו של המערב, ומכאן שליטתו, נעשתה גלויה לעין כול, והמערב פלש לכל היבט בחייו הציבוריים של המוסלמי, ומה שהכאיב אף יותר – גם לכל היבט בחייו הפרטיים.⁵

4 ישראל גרשוני, **מצרים בין ייחוד לאחדות – החיפוש אחר זהות לאומית, 1919-1948**, הקיבוץ המאוחד, 1980, עמ' 233. פירוט בעמ' 232-242.

5 ברנרד לואיס, **מה השתבש? [תרגום: מ' ארבל]**, דביר, 2004, עמ' 11, 185; ראו גם: ברנרד לואיס, **הערבים בהיסטוריה [תרגום: מ' ברקאי]**, דביר, 1995.

את שפל מעמדם ואת כשליהם במאה ה־20 ייחסו הערבים במידה רבה לשלטון הקולוניאלי. כאשר זה עבר מן העולם באמצע המאה, בתוקף הגיונו הפנימי ובשל מאבק אנטי־קולוניאלי נחוש, ושחרר אותם לעצמאות לאומית, הם ציפו לשיפור דרמטי. השיפור הזה לא הופיע, כיוון שאת עיקר משאביהם האנושיים והכלכליים לא השקיעו במאמץ קונסטרוקטיבי לבנות בסבלנות ובהתמדה את החברה והכלכלה ולהתאים את אורחות חייהם לעידן החדש, בדרך שהצליחה למשל בסינגפור, בקוריאה הדרומית ובישראל. למרות ההבדלים הניכרים בין חברות ערביות שונות, יש בקרבן הרבה מן המשותף. לא במקרה דיברו גם נאצר וגם סאדאת על "הערבים" ככלל בהקשר זה. נאצר אומנם התגייס למאמץ מקיף למודרניזציה ולמפעלי פיתוח גדולים בהשראת המודל הסובייטי, אך כישלונם הסתמן כבר באמצע שנות ה־60. סאדאת הזכיר תקוות לבנייה כזו במסמך היסוד שבו ביקש לעצב את מורשתו לאחר החורבן שהביא נאצר על העניין הערבי, ובמדיניות לאומית שונה מזו שהייתה מקובלת על קודמו ה"מהפכני":

העולם חי כמה מאות שנים כאשר הערבים היו בבחינת בימת המדע, ואירופה הייתה מעתיקה מהם ספרים. ספרי המחברים הערבים המשיכו להיות מתורגמים ללטינית ונלמדו באוניברסיטאות האירופיות עד למאה ה־17, ופירוש הדבר כי האדם הערבי מסוגל ליצירות אצילות, אם הוכשרו עבורו התנאים המתאימים.⁶

אלא שמי שזכתה יותר מכול לתמיכתו הבלתי מסויגת והנלהבת של הציבור הפוליטי משנות ה־50 במאה ה־20 הייתה תנועתו המשיחית של נשיא מצרים גמאל עבד אל־נאצר, שהבטיח לערבים כהנהגתו תשואה מיידית של עוצמה וכבוד באמצעות תמרון אסטרטגי מתוחכם במתחים של המלחמה הקרה.

6 נייר אוקטובר, מוגש על ידי נשיא מצרים, אנואר אל־סאדאת, נספח לאל־אהראם, 1 במאי 1974.

הבשורה הזו עוצבה באמצע המאה הקודמת, בסוף העידן הקולוניאלי, כאשר מדינות ערב זכו בעצמאות מלאה ונדרשו לעצב אסטרטגיה לאומית. לצד אלה שקיבלו את כללי המשחק של המערכת הבינלאומית, שהבטיחה להם לכל היותר שיפור אבולוציוני איטי יחסית לתנופת הצלחתם של המנצחים במלחמת העולם השנייה, הבטיח מנהיגה הכריזמטי של מצרים אופציה מהפכנית מסעירה. בליבה הציע נאצר התייצבות של הערבים, שפעלו במאוחד תחת מנהיגותו, בין שתי מעצמות-העל במלחמה הקרה, כך שיוכו לסיוע נרחב ולמעמד של כבוד ויראה משתייהן. הצלחתו המסחררת של נאצר באמצע שנות ה-50 התבססה על פענוח כשל סדרתי במדיניות האמריקאית. הכשל הזה אפשר, תחת ממשלים שונים, לאויביה של המדיניות הזו לזכות בסיוע אמריקאי נדיב ובחסינות מפני ענישה, גם כאשר שירתו בנושאים קריטיים את האינטרסים הסובייטיים במלחמה הקרה, או אחרי קריסת ברית המועצות – את אלה של אויביה האחרים של ארצות הברית. בימי נאצר הופיע הכשל הזה בממשלי אייזנהאואר וקנדי,⁷ ולאחר מותו באופן הבולט ביותר בממשלי קרט וואובמה.

בשורתו של נאצר הסעירה את האליטות ואת הציבור הפוליטי הערבי בשנות ה-50, אחרי שהצליח לפגוע בצורה קשה באסטרטגיה הגלובלית של המערב, לעגן את מעמדה של ברית המועצות במזרח התיכון ולהשפיל את המעצמות הקולוניאליות לשעבר. יוקרתו של נאצר הרקיעה שחקים כאשר ניצח פוליטית ב-1956 במלחמה נגד בריטניה וצרפת, בזכות התגייסותו של אייזנהאואר למען אויבו הבולט בקרב הגורמים "הבלתי מזדהים", נגד בעלי בריתו החשובים ביותר בנאט"ו. חסנין הייכל, שותפו הקרוב של נאצר ומי שהבהיר כנראה גם לנאצר עצמו את המסר של תנועתו המשיחית, היטיב לתאר את

7 ביטוי מובהק לכשלים כאלה מופיע בספרי זיכרונותיו של שגריר ארצות הברית במצרים בימי קנדי.

John S. Badeau, *The American Approach to the Arab World*, Harper and Row, 1968; John S. Badeau, *The Middle East Remembered*, The Middle East Institute, 1983.

הפוטנציאל הפוליטי של מעמדו בעקבות הניצחון הזה, ובעיקר את ההגבלה החמורה שהמעמד הנישא הזה הטיל על חופש התמרון של נשיא מצרים. כאן נעוצים שורשיו של הטאבו על השלמה עם קיום המדינה היהודית, שהכשיל בימיו האחרונים של נאצר ובימי סאדאת, עד 1977, את הסיכוי להיחלץ מן המצוקה של 1967, משעה שהתברר כי מצרים אינה יכולה לעמוד בה עוד.

אחרי 1956 לא היה עוד נאצר רק מנהיגה של מצרים אלא גם מי ששבה [את דמיונם] של ההמונים הערבים, המדינאי המוביל במזרח התיכון והאריה של העולם השלישי. מיליונים ראו בו סמל של עמידה איתנה בפני העוצמה הצבאית של המערב. במובן אחר היה נשיא מצרים שבוי בידי מצב הרוח העממי שאותו עזר לכונן, באותה מידה שבה שלט בו. בנסיבות כאלה לא היה שום מנהיג ערבי מסוגל לפרוץ את קווי ההגנה הפסיכולוגיים של עמו, במאמץ לבנות דיאלוג עם האויב [הישראלי]. הטאבו העליון היה דומיננטי.⁸

הניצחון הזה פיצה את הערבים על דורות של השפלה, כאשר הציגם כמי שהיראה מפניהם מכתיבה לשני הענקים הגלובליים את הצורך לכבדם: הסובייטים ראו חשיבות גלובלית בגיוסם למאבק במערב וחימשו אותם בהתאם; האמריקאים יצאו מגדרם כדי לפייסם, בתקווה (חסרת יסוד – ראו הנמקות בהמשך) למתן את איבתם.

שורשיה של מלחמת ששת הימים ושל האסטרטגיה הלאומית המצרית שהתמודדה עם תוצאותיה – במלחמת ההתשה, במלחמת יום הכיפורים ובעקבותיה – נעוצים בחוויה המכוננת הזו בשנות ה־50 ובהתמדתה עד אמצע שנות ה־60, גם אחרי שארצות הברית שינתה את גישתה. בימי הממשלים של ג'ונסון וניקסון ובימי קיסנינג'ר (בממשל פורד) היו נאצר, ובמידה מוגבלת יותר גם סאדאת, משוכנעים שניתן לאלץ את ארצות הברית לקבל את ליבת תנאיה של מצרים. במהלך העשור הבא, ממלחמת ששת הימים עד חוזה השלום, נאלצה מצרים

Mohamed Heikal, *Secret Channels — The Inside Story of Arab-Israeli Peace Negotiations*, Harper Collins Publishers, 1996. p. 115.

בהדרגה להכיר בחולשתה של עמדת המיקוח שלה ולזנוח בשלהי תקופת סאדאת את התקווה לחזור למתכונת של ימי אייזנהאואר וקנדי. במהלך שנות ה-70 של המאה הקודמת נאלצו בני האזור להשלים עם העובדה שבשורתו של המנהיג הכריזמטי ביותר של הערבים באשר הם, שעמד בראש המדינה המובילה של האזור, הגיעה למבוי סתום. מאז לא קם לערבים תחליף בר-קיימא לבשורתו. בציר הזה, אפילו יותר מאשר ביחסים עם ישראל, התמקד המאבק הערבי מאז 1967. בהקשר הרחב הזה מדובר במאבק על מעמדם של הערבים בעיצוב דמותו של המזרח התיכון. הוא הוכרע בקהיר, כיוון שרק למצרים היו הנתונים להנהיג אותם במערכה להשבת כבודם ההיסטורי.

לכאורה הוכרע הדבר רק לגבי מצרים, אך בחצי המאה שחלפה מאז הוכח שמדובר בהרבה מעבר לאחד הגורמים החשובים בעולם הערבי. מצרים היא לא רק המדינה הערבית המאוכלסת ביותר אלא גם המגובשת ביותר מבחינת הרכבה הפנימי, על רקע שורשיה ההיסטוריים העמוקים. כל מתחרותיה על הנהגת העולם הערבי קרועות בשל מתחיהן השבטיים וחלקן יכולות להיקרא מדינות רק במובן הפורמלי. אוהבי מצרים מכנים אותה "אום א-דוניא" – בתרגום מילולי "אמו של העולם" – לא רק בזכות הציוויליזציה בעת העתיקה אלא גם בתוקף מקומה הייחודי בתרבות ובפוליטיקה בעת החדשה. בעיני נאצר וסאדאת היה גורלם של הערבים כרוך ללא הפרד במנהיגותה הטבעית של מצרים גם בעימות הגורלי עם ישראל. ישראל היא זו שכפתה על סאדאת ויורשיו להציל את מצרים על חשבון העניין הכלל-ערבי.

היום כבר הוכח בפועל מה שהיה ברור לכל בר דעת גם לפני חמישים שנה: התהליך שבו השלימה מצרים למעשה עם אובדן הסיכוי להתמודד עם עליונותה האסטרטגית של ישראל באמצעות לחץ אמריקאי "במתכונת 1957" גזר גם את גורלם של הערבים בתחום זה למשך חצי מאה, בלא אופק של מוצא קרוב מן המצוקה הזו. מה שעמד למבחן בשלוש המערכות הללו של "מלחמת תריסר השנים" 1967-1979, ועוצב במידה רבה בעקבות תוצאותיו של ה"סיבוב" ב-1973, חורג הרבה מעבר לסכסוך הישראלי-ערבי. האסטרטגיה

של סאדאת לקראת המלחמה, תוצאותיה הצבאיות ובוודאי השלום הנפרד של מצרים בעקבותיה הכריעו לזמן רב ולשבת את גורלו של הניסיון החשוב והדרמטי ביותר של הערבים למצוא את המקום הראוי להם, לשיטתם, בעידן החדש.

*

כדי להעריך במלוא עומקו את משמעותו של המאבק המצרי-ישראלי מאז 1967, ראוי לבחון בקצרה את הרקע הנוגע לענייננו מאז שנות ה-50: את טיב ההבטחה של התנועה המשיחית הנאצרית בהקשרי המאבק עם ישראל, את הכרסום בתדמית הצלחתה בשנות ה-60, את חומרתו של השבר שהחל להסתמן בהבטחה הזו בעקבות תבוסת 1967, את התקווה שטיפחו נאצר ושותפיו להנהגה בדבר היחלצות מתוצאותיה ואת ההכרה של סאדאת במבוי הסתום שאליו נקלעה התקווה הזו בימיו האחרונים של נאצר ובעקבות מותו ב-1970.

את הדיון בהשפעת המלחמה ראוי למקד, אחרי הבהרת הרקע הזה, במסקנותיו של סאדאת מאותו מבוי סתום, באסטרטגיה שאימץ כדי להיחלץ ממנו ובמימושה בעת המלחמה עצמה ובעקבותיה. את התפנית הדרמטית שמומשה בחוזה השלום של 1979 ראוי לבחון בנפרד, כיוון שלא התבקשה מלכתחילה ובהכרח מן האסטרטגיה הזו. התרומה של הפרספקטיבה במלאת יובל לעימות הדרמטי של אוקטובר 1973 תשבץ את המלחמה ותוצאותיה באותו הקשר אזורי ותרבותי רחב, במטרה לסגור את המעגל שבו נפתח הדיון כולו בעניין הנוגע למעמדם של הערבים בעת החדשה.

גם את תוצאותיה של מלחמת יום הכיפורים ראוי לבחון בפרספקטיבה הזו. היא הייתה הניסיון האחרון לאפשר למה שנותר מן הבשורה ה"מהפכנית" הזו אחרי מותו של נאצר להימוג בכבוד. היא הצליחה, במישור האופרטיבי של הטווח הקצר, להציל את כבודם של הערבים כלוחמים, להוכיח שגם ישראל פגיעה, להפגין כיצד פעולה כלכלית מתואמת יכולה להכאיב למערב ולכפות עליו לכבד את כוחם של הערבים. אלא שפחות מעשור לאחר תבוסת 1967 נחשפו יחסי הכוחות האמיתיים. אלה הציבו את הערבים כולם,

ובפרט את יוזמי המלחמה בקהיר ובדמשק על מסלול של פגיעה מצטברת במעמדם, עד שהגיעו, בדור הבא, לשפל המדרגה. כדי להבין את תרומתה של מלחמת יום הכיפורים לתהליך הזה חשוב להכיר את הגישה הערבית למאבק אלים נגד ישראל, ובליבה ההכרה המתמשכת והעמוקה של הגורמים הקובעים בדבר עליונותה האסטרטגית של ישראל הצפויה בשדה הקרב, גם בעימות מלא עם הכוחות הערביים העשויים להיאבק עימה. האתגר של הגורמים הערבים שנחלצו למאבק עם ישראל היה גיוסם של המשאבים הלאומיים של הערבים באופן שיאפשר את הצלחת המאבק הזה, למרות העליונות האסטרטגית הזו.